

DS JAC VAN BELKUM (1851-1933)

NESTOR VAN DIE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK VAN AFRIKA

'n Teologies-historiese studie

PROEFSKRIF

Ingehandig om te voldoen aan die vereistes van die graad

DOCTOR DIVINITATIS

Fakulteit Teologie

Universiteit van Pretoria

Promovendus: Christo Pretorius

Promotor: Prof dr S J Botha

Pretoria

April 2002

INHOUDSOPGAWE

WOORD VOORAF

INLEIDING

1	HOOFSTUK 1: JEUG- EN STUDIEJARE (1851-1874)	1-9
1.1	Afkoms.....	1-9
1.2	Studiejare	1-14
1.2.1	Stedelijke Gymnasium te Leeuwarden.....	1-14
1.2.2	Universiteit van Utrecht	1-16
2	HOOFSTUK 2: PREDIKANT IN NEDERLAND (1877-1891)	2-26
2.1	Gemeente Varik (1877-1882).....	2-26
2.2	Gemeente Steenwijk (1882-1889).....	2-36
2.2.1	Die Doleansie	2-54
2.3	Gemeente Zierikzee (1889-1891).....	2-61
2.4	Teologiese rigtings	2-73
2.4.1	Die ‘etiese beginsel’ en Christusverkondiging.....	2-87
2.4.2	Openbaring en Skrifkritiek.....	2-92
2.4.3	Kerkgrip en belydenis.....	2-98
2.4.4	Die verhouding kerk, volk en staat.....	2-106
3	HOOFSTUK 3: PREDIKANT IN DIE Z.A.R. (1891-1910)	3-114
3.1	Die ‘mislukte kerkvereniging’.....	3-116
3.1.1	Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg.....	3-122
3.1.2	Erwekwessie.....	3-146
3.1.3	Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Marico.....	3-156
3.2	Van Belkum se arbeid op sinodale vlak	3-164

3.2.1	Opleiding van Predikante	3-164
3.2.2	Die Spoelstra-saak.....	3-168
3.2.3	Sending.....	3-182
3.2.4	Onderwys en opvoeding.....	3-188
3.2.5	Gesinslewe	3-192
4	HOOFSTUK 4: OORLOG EN HEROPBOU.....	4-198
4.1	Voorspel.....	4-198
4.2	Stellingkrygsfase.....	4-200
4.3	Konsentrasiekampe.....	4-206
4.3.1	Merebank.....	4-207
4.4	Na die oorlog.....	4-211
4.5	Gemeente Heidelberg (1904-1910).....	4-224
4.6	Van Belkum se arbeid op sinodale vlak	4-229
4.6.1	Die Goddefroy-twis.....	4-229
4.6.2	Teologiese opleiding	4-243
4.6.3	Onderwys	4-259
4.7	Kerklike joernalistiek	4-267
4.7.1	'De Hervormer'	4-269
4.7.2	'De Transvaalsche Kerkbode'	4-271
4.7.3	'De Almanak'	4-276
4.7.4	'De Hervormer'	4-281
4.8	Teologiese temas	4-283
4.8.1	Skrifbeskouing en Christusverkondiging.....	4-283
4.8.2	Methodisme.....	4-284
4.8.3	Kerkvereniging.....	4-290
4.8.4	Kerk, volk en staat.....	4-294

4.9	Oostelike ring.....	4-297
5	HOOFSTUK 5: VERDERE GANG (1910-1933).....	5-304
5.1	Verdediger van die Nederduitsch Hervormde Kerk.....	5-305
5.1.1	Ds C J L Ruysch van Dugteren en leervryheid.....	5-305
5.1.2	Dr H D van Broekhuizen en die Gemeente Pretoria.....	5-314
5.1.3	Die Eerste Wêreldoorlog en die Rebelle van 1914.....	5-329
5.2	Bouer van die Nederduitsch Hervormde Kerk	5-343
5.2.1	Sending.....	5-343
5.2.2	Teologiese opleiding	5-349
5.2.3	Kerklike joernalistiek.....	5-359
5.2.3.1	‘Die Almanak’	5-359
5.2.3.2	‘Die Hervormer’	5-364
5.2.4	Krugersdorp weeshuis(1923)	5-369
5.3	Teologiese temas	5-374
5.3.1	Kerk, volk en staat.....	5-374
5.3.2	Kerk en skool	5-383
5.4	Emeritaat.....	5-389

SAMEVATTING

SUMMARY

WOORD VOORAF

‘La vérité est dure comme le diamant et fragile comme la fleur du pêcher’.

My dank en waardering aan die volgende instansies en persone:

- die Universiteit van Pretoria vir finansiële ondersteuning;
- die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika vir finansiële ondersteuning;
- die Nederduitsch Hervormde Gemeente Hendrina;
- my promotor, prof dr S J Botha vir sy eerlike en begronde leiding;
- drs Gys Bos, Jacob van Sluis, Huib Uil, ds J ter Steege, Martina van der Kaa, J J Faber, G J van Belkum en F van Belkum vir die hulp uit Nederland;
- Nandor Sarkady, assistant-argivaris van die Kerkargief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika;
- Dr J J Oberholzer, direkteur van die Durban Museum;
- Mev Paulina van Belkum;
- Mnr Gys van der Westhuizen en my moeder, mev A Pretorius, vir die versorging van die proefskrif;
- my ouers en skoonouers vir belangstelling;
- Frieda en ons kinders, Peet, Schalk en Erika vir wat hulle moes ontbeer.

My dank bo-alles aan ons Here en Verlosser, wat my toelaat om Hom te dien.

INLEIDING

Jacobus van Belkum was 'n ywerige en reggeaarde predikant, vir wie die kerk en Afrikanervolk kosbaar was. Hy het reeds gedurende sy dienstryd in Nederland die Evangeliese waarheid as fondament en norm vir die kerk en in die volkslewe gestel en nie geskroom om onder alle omstandighede *Christus as die gekruisigde* te verkondig nie. 'n Studie van Van Belkum se lewe en dienswerk bied veral aan die Nederduitsch Hervormde Kerk 'n insig oor sy gang en bestaan en andersyds word die wisselwerking tussen die individu en die geskiedenis veral by Van Belkum duidelik. Sy dienstryd in Nederland teen die agtergrond van die stryd teen die moderne teologiese stroming en die gevolglike Doleansie in 1886, het van sy teologiese aksente beklemtoon. Met sy koms na Suid-Afrika, in die besonder die *Zuid-Afrikaansche Republiek*, het die veranderde omstandighede nuwe eise aan Van Belkum gestel. Hy het hom in pioniersomstandighede, wat wêreld verwyder was van die Nederlandse kerklike toestand, bevind. In dié pioniersomstandighede het Van Belkum hom ten volle met die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Afrikanervolk vereenselwig. Sy bydrae as skriba van die Algemene Kerkvergadering en as die eerste kerklike joernalis kan nie geringgeskat word nie. Veral ten opsigte van die kerklike joernalistiek het Van Belkum, as vader van *De Hervormer* en *De Almanak*, 'n meningsvormende invloed, nie net in die kerk nie, maar ook in breër verband uitgeoefen. Vir Van Belkum was die kerklike joernalistiek egter 'n middel tot die doel; die doel was die handhawing van kerk en volk teenoor die vernietigende invloed van die Britse imperiale kultuur wat na die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1902) in felheid toegeneem het. Teen hierdie opponent het Van Belkum ook die onderwys as wapen beskou en het hom ten volle met die christelike nasionale beginsel van onderwys vereenselwig. Dit het noodwendig ook gelei tot sy identifisering met Afrikanernasionalisme. Van Belkum het egter nie ten koste van die Evangelie en die Nederduitsch Hervormde Kerk sy standpunte gehandhaaf nie; wanneer die boodskap van die Evangelie of die regte van die Hervormde Kerk in gedrang gekom het, het hy onverbiddelik standpunt daarvoor ingeneem.

Ten opsigte van sy teologiese aksente is meermale ongekwalifiseerd gestel dat Van Belkum tot die 'etiese' rigting behoort. Dit kan nie sondermeer gehandhaaf word nie

en die navorsing dui aan, dat alhoewel Van Belkum oorwegend by die ‘ou etiese’ rigting aansluiting gevind het, sy teologie ook aksente vanuit die ‘konfessionele rigting’ bevat. Van Belkum kan dus nie klinkklaar tot ‘n ‘teologiese’ stroming gereken word nie, maar sy teologiese aksente kan, teen die agtergrond van die kerkgeskiedenis in Nederland en Suid-Afrika, as ‘eties-irenies’, ‘middelkonfessioneel’ of ‘ortodoks’ beskryf word. Laasgenoemde begrippe word in verband met Van Belkum se teologiese aksente as sinonieme gebruik. Ten spyte van Van Belkum se omvangryke arbeid, bestaan daar nie ‘n omvattende studie oor sy lewe en dienswerk nie. Daar bestaan wel publikasies wat oorsigtelik na sy lewe en diens verwys soos die begrafnisrede van prof dr J H J A Greyvenstein in *De Almanak* van 1934, die redaksionele kommentaar in *Die Hervormer* van 29 November 1933 – Wyle *Ds Jac van Belkum*, B J van der Merwe- *Ds Jac van Belkum eervol herdenk in Leeuwarden* (*Die Hervormer* September 1954), T F J Dreyer – *Ds Jac van Belkum* (*Die Hervormer* Julie 1959) en prof dr A D Pont -*Ds Jac van Belkum: ’n Man van geloof* (*Die Hervormer* Julie 1959). Die studies van S J de Beer (1968), ‘n *Bespreking van die inhoud van Ds Jac van Belkum se ‘Brieven van Oom Sarel,’* soos gepubliseer in ‘*De Transvaalsche Kerkbode*’ 1904-1906 en ‘*De Hervormer*’ 1909-1930 en J D Gericke (1989), *Ds Jacobus van Belkum (Oom Sarel) in die kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, het Van Belkum se bydrae tot die kerklike joernalistiek onder die skuilnaam ‘Oom Sarel’ ondersoek en in 1992 het C Pretorius, deur die BD-skripsie, *Die invloed van die Tweede Vryheidsoorlog op die geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika: Kerkorganisasie deur ds Jac van Belkum*, sy betrokkenheid by die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1902) ondersoek. Vir die biografiese studie oor Van Belkum is die argiefmateriaal in die argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en die Nasionale Staatsargief nagegaan; dit sluit die notules van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering, die Algemene Kerkvergadering, ringsvergaderings, kerkraad- en gemeentevergaderings in. Van Belkum het as pligsgetroue administrateur uitgeblink en het getrou alle korrespondensie bewaar; van die korrespondensie is ongeorden, maar die oorgrote meerderheid is georden en voorhande in die argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Die kopiebrieweboek wat deur Van Belkum versorg is, is egter onleesbaar en eweneens sy dagboekantekeninge in Suid-Afrika.

Deur die vriendelike medewerking van die Nederlandse argivaris is die notules van die onderskeie Nederlandse gemeentes en klassisse bekom en ten opsigte van sekondêre materiaal is van koerantknipsels en artikels gebruik gemaak. Dit was egter nie moontlik om Van Belkum se rol as voorsitter van die *Overijsselse klassis*, gedurende die Doleansie, na te gaan nie. Die Durbanse Museum het goedgeestiglik sekondêre materiaal beskikbaar gestel wat veral meer lig op Van Belkum se lewe en werk in die Merebankkamp gewerp het.

Vir die navorsing van Van Belkum se teologiese aksente was die preke uit sy Nederlandse dienstryd 'n onmisbare bron; preke van sy Suid Afrikaanse dienstryd, buiten twee wat in die *Predikatie Boek* (1919) opgeneem is, is nie voorhande nie en die oordenkings in *De Hervormer* en *De Almanak* moes aan die behoefte voldoen. Verskeie foto's is ook voorhande in die Kerkargief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en die Nasionale Staatsargief in Pretoria. Die Merensky biblioteek bewaar Van Belkum se biblioteek; 'n inventaris van die versameling is voorhande in die argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika.